

Magdalena Bieleńska
Instytut Filozofii i Socjologii PAN

SUKCESJA CODZIENNOŚCI. MECHANIZMY MIĘDZYPOKOLENIOWEJ TRANSMISJI STYLÓW ŻYCIA POLSKIEJ KLASY ŚREDNIEJ

W artykule podejmuję problem międzypokoleniowej transmisji stylu życia klasy średniej we współczesnej Polsce. Styl życia uznaję za kulturową charakterystykę położenia społecznego, umożliwiającą reprodukcję i stabilizację klasy średniej. Poprzez użycie trzech procedur metodologicznych, tj. 1) reanalizy danych pochodzących sprzed dwóch dekad, 2) rewizyty badawczej po latach do rodziców z klasy średniej oraz 3) wywiadów z ich dziećmi, dokonuję porównań w czasie i pomiędzy pokoleniami. Dokonuję interpretacji wybranych obszarów stylu życia przedstawicieli klasy średniej w terminach refleksyjności – habitusu. Wyróżnione typy mechanizmów transmisji stylu życia (celowy, niezamierzony, naśladowczy, nawykowy) identyfikuję w takich aspektach, jak style wychowawcze i wartości, aspiracje edukacyjne i zawodowe, stosunek do własności i style zamieszkiwania oraz style zarządzania pieniędzmi. Wykazuję istnienie międzypokoleniowej transmisji oraz ciągłość rodzinnie przekazywanych zasad realizacji stylów życia. Stwierdzony w danych badawczych wysiłek podejmowany przez rodziców klasy średniej w celu formatowania przekazu stylożyciowego może mieć istotne konsekwencje dla trwałości tego wycinka struktury społecznej.

Słowa kluczowe: styl życia; klasa średnia; reanaliza; międzypokoleniowa transmisja; rewizyta

Succession of Everyday Life. The Mechanisms of Intergenerational Lifestyle Transmission among the Polish Middle-class

The main aim of this paper is to address the problem of intergenerational transmission of middle-class lifestyles in Poland. Lifestyle is considered as a cultural characteristic of social position, enabling the reproduction of the middle class. Through the research procedures, i.e., reanalysis of the interviews dating back two decades, research revisits to middle-class parents, and the interviews with their heirs, I make comparisons over time and between generations to determine trends in lifestyles. I identify the distinguished types of lifestyle transmission mechanisms (intentional, unintentional, imitative, habitual) in such aspects as parenting styles, educational and occupational aspirations, attitudes to property

IFiS PAN, magdalena.bielinska@ifispan.edu.pl, ORCID 0000-0001-9706-7719.

Źródło finansowania. Narodowe Centrum Nauki, nr grantu: UMO -2018/29/N/HS6/00958.

Tekst opublikowany na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-NC-ND 3.0 PL).

and money management modes. The results showed the existence of intergenerational transmission and the continuity of family-transmitted principles. The effort by middle-class parents to format their children's lifestyles, found in the research data, may have important implications for the reproduction of this segment of the social structure.

Key words: lifestyle; intergenerational transmission; reanalysis; middle class; revisit

Pojęcie „styl życia” ma charakter interdyscyplinarny, przykuwa uwagę socjologów, ekonomistów, psychologów społecznych, kulturoznawców itp. Jest kategorią poznawczo-analityczną służącą socjologom w takich subdyscyplinach, jak *leisure studies* (Mroczkowska 2020; Stebbins 1982, 2011; Veal 2001, 2017); socjologia zdrowia, choroby i medycyny (Cockerham 2013), socjologie: mediów (Bogunia-Borowska 2015), sportu (Lenartowicz 2023), zamieszkiwania (Łukasziuk, Jewdokimow 2014), pieniądza (Zelizer 1994, 2010; Olcoń-Kubicka 2020). Styl życia denotuje różnorodne zestawy praktyk i zachowań bardzo od siebie odległych, od żywieniowych (Domański i in. 2015; Cebula 2018a) po konsumpcję kulturalną (Cebula 2018b), w tym muzyczną (Domański et al. 2020, 2021). „Klasa średnia” również jest terminem wieloznacznym i niejasnym. Od początku procesu transformacji systemowej, podczas którego miało dojść w Polsce do jej powstania, dyskutuje się, czy jest to kategoria istniejąca realnie czy konstruowana dyskursywnie (Mokrzycki 1994). Na *middle class* kontestowaną jako zdolną do tworzenia tożsamości społecznej (Clark, Lipset 1991; Pakulski, Waters 1996; Beck 2004) składa się wiele grup społecznych i zawodowych. Ten heterogeniczny konstrukt mieści w sobie kategorie, które ze względu na odmienności w poziomie wykształcenia, dochodów czy konsumpcji trudno sprowadzić do wspólnego miana (Domański 2002).

Mianem klasy średniej określam tych, których u końca poprzedniego wieku traktowano w literaturze socjologicznej w kontekście polityczno-gospodarczych przemian zachodzących w Europie Środkowej i Wschodniej jako „wygranych transformacji”, beneficjentów zmian systemowych, samodzielnych, ludzi sukcesu (Palska 2002). Składa się na nią zarówno tzw. „stara” klasa średnia, której uosobieniem są przedsiębiorcy oraz „nowa” klasa średnia, reprezentowana przez pracowników umysłowych i przedstawicieli wolnych zawodów (Gustaw Schmoller 1897). Sytuację klasy średniej poza charakterem wykonywanej pracy w hierarchii uwarstwienia charakteryzują również relatywnie wysoka stopa życiowa i aspiracje materialne, a także styl życia jako kulturowa dystynkcja historycznie zaliczana w poczet uwarunkowań klasowości (Weber 2002).

Z kolei styl życia definiuję wykorzystując stanowiska autorów, którzy użyteczność tej kategorii do opisu socjologicznego ugruntowali w polskiej tradycji badawczej (Siciński 1978, 1980, 1988; Palska 2002). Zgodnie ze stanowiskiem

Andrzeja Sicińskiego, styl życia to „specyficzny zespół codziennych zachowań członków (...) zbiorowości, stanowiący manifestację ich położenia społecznego, a dzięki temu umożliwiającą ich społeczną identyfikację” (Siciński 1978: 13–14). To rozumienie, określane jako tzw. psychospołeczna koncepcja stylu życia, podkreśla rolę zarówno czynników psychicznych zmieniających kształt stylu życia, jak i czynników strukturalnych (miejsca jednostki w społeczeństwie). Ewolowało ono z czasem w kierunku typologii określanej mianem *homo eligens* (Siciński 1988), podkreślającej wagę indywidualnego wyboru, która w ponowoczesności jest ważnym czynnikiem budowania tożsamości, a indywidualizm określany jest jako dominująca orientacja życiowa członków klasy średniej (Featherstone 1987, 1991). Z punktu widzenia niniejszej analizy istotne jest również to, co w stylu życia utrwalane za sprawą społecznie ustanawianego dziedzictwa. Traktuję więc styl życia nie jedynie jako podlegający jednostkowym zmianom, ale również jako swoisty kulturowy kod genetyczny, a więc narzędzie mogące ujawniać międzypokoleniowe wzory.

Uznając ważność obu kategorii teoretycznych dla wyjaśniania zjawisk społecznych, angażuję je empirycznie. Stosowane razem ukazują swą poznawczą użyteczność, gdyż styl życia może być traktowany jako kulturowy wymiar pozycji społecznej (Siciński 1978). Interesuje mnie wzajemna relacja kultury i struktury społecznej, a precyzyjnie to, jak struktura reprodukuje się w społeczeństwach późnej nowoczesności, ze szczególnym uwzględnieniem kulturowego wymiaru reprodukcji. Inspirację do podjęcia tej problematyki stanowiły prace polskich badaczy stylów życia (m.in. Siciński 2002; Tarkowska 2000), a kluczowe ustalenia, które wzbudziły moją poznawczą ciekawość, pochodziły z pracy *Bieda i dostatek* autorstwa Hanny Palskiej (2002). Badaczka dążyła do uchwycenia tego, co dla pogłębiania wiedzy o stylu życia fundamentalne, tj. „[sposobu], w jaki coś się odbywa ze względu na dokonane wybory” (2002: 34). „Wybór”, nierozzerwalnie powiązany z koncepcją *homo eligens* Sicińskiego (1988), przenosił akcenty interpretacyjne na indywidualizm w kształtowaniu stylów życia. Jednak analizując ustalenia Sicińskiego i Palskiej warto zauważyć, że ich także interesował sposób dziedziczenia wzorów, wartości oraz strategii życiowych.

Analizując procesy dziedziczenia wzorów kulturowych nie można pominąć ustaleń Pierre’a Bourdieu (2005), dla którego międzypokoleniowa transmisja stylów życia była silnie zaangażowana w reprodukcję społeczną. Zgodnie z argumentami przedstawionymi w *Dystynkcji*, przekazywanie gustów i praktyk kulturowych miało kluczowy wpływ na tworzenie różnic między klasami społecznymi. Choć niektórzy badacze podają argumenty na rzecz rozluźniania związków między klasą a stylem życia (Featherstone 1987; Bauman 2006; Beck, Giddens, Lash 2009; Lahire 2008), badania empiryczne innych wykazują powiązania pomiędzy kulturowym a społecznym wymiarem stratyfikacji,

wspierając tezę o ich homologii (Petev 2013; Rosenlund 2019; Weingartner, Rössel 2019; van Eijck, Bargeman 2004). Ustalenia Bourdieu, eksponujące rolę pochodzenia społecznego i wychowania, prawomocnych dla danej pozycji społecznej dyspozycji, wpływających na styl życia, legły u podstaw zainteresowań wielu badaczy, koncentrujących uwagę na wybranym spektrum stylów życia czy form kapitału kulturowego (Leguina, Karademir-Hazir, Azpitarte 2022; Notten, Kraaykamp, König 2012), z którym niekiedy styl życia bywa utożsamiany (Mohr, DiMaggio 1996; Domański et al. 2022; Kallunki, Purhonen 2017). Alice Sullivan (2011) twierdzi, że kapitał kulturowy określa aspekty stylu życia zaangażowane w reprodukcję społeczną, Gerbert Kraaykamp i Paul Nieuwebeerta (2000) podkreślają znaczenie kapitału kulturowego dla różnicowania wzorów stylu życia.

Dowody na międzypokoleniową transmisję stylów życia identyfikowano w obszarze szeroko ujmowanego uczestnictwa w kulturze (De Graaf, de Graaf 1988; Kraaykamp, Nieuwebeerta 2000; Nagel, Ganzeboom 2002; Nagel 2009), gustu muzycznego (Katz-Gerro, Raz, Yaish 2007), oglądania telewizji (Kraaykamp 2001; Notten, Kraaykamp 2009;), czytelnictwa (Kraaykamp 2003; Notten, Kraaykamp, König 2012) czy zachowań prośrodowiskowych (Marrese et al. 2024). Wielowymiarową perspektywę transmisji ekonomicznych i kulturowych aspektów stylu życia przyjęli Ineke Nagel i Yannick Lemel (2019), koncentrujący swą badawczą uwagę na domenach zaczerpniętych z *Dystynkcji* (Bourdieu 2005). Uwzględniając niektóre z powyższych doniesień badawczych, Sullivan odnotowała, że „nie ma domeny stylu życia, w której naukowcy nie znaleźli dowodów na transmisję międzypokoleniową” (2011: 198).

Celem niniejszego artykułu jest diagnoza mechanizmów odpowiadających za międzypokoleniową transmisję stylów życia. Opierałam się na trzech procedurach metodologicznych: 1) reanalizie treści „starych” danych, 2) rewizycie badawczej do „starych” rozmówców oraz 3) wywiadach z dziećmi poprzednich badanych. W pierwszej części artykułu przedstawiam pytania badawcze oraz zastosowaną, wciąż unikatową w polskiej socjologii, metodologię badań własnych, opisując technikę zbierania danych, zakres czasowy i tematyczny badania. Następnie wskazuję mechanizmy międzypokoleniowego przekazu, wpisujące się w pozornie antagoniczne koncepcje refleksyjności Anthony’ego Giddensa i habitusu Pierre’a Bourdieu (Adams 2006). W dalszej części identyfikuję mechanizmy w obszarach: 1) „cnót” wychowawczych, 2) aspiracji edukacyjnych i zawodowych, 3) stosunku do własności i stylów zamieszkiwania, 4) stylów zarządzania pieniędzmi.

Identyfikacja procesów obejmujących możliwie szerokie spektrum aspektów stylów życia, obserwowanych w dwóch pokoleniach w dwóch punktach czasowych jest ważna z kilku powodów. W polskiej socjologii diachroniczne badania struktury społecznej prowadzi się głównie w ramach badań sondażowych,

skupionych na zagadnieniach otwartości-domknięcia struktury społecznej, czy tzw. ruchliwości międzypokoleniowej (Domański 2015; Domański, Mach, Przybysz 2019). Ponadto, choć analiz dotyczących stylów życia w Polsce dostarczają liczne badania, to wymiar kulturowy traktuje się zwykle fragmentarycznie, dotykając wybranego aspektu (Straczuk 2022; Cebula 2018a, 2018b, 2019; Wyrzykowska 2017; Domański et al. 2023). Tematycznie przekrojowe ustalenia uwzględniające zmianę w czasie są nieliczne. Szczególnie zasługuje tu na uwagę ostatnia praca Krystyny Szafraniec (2022), prezentująca wyniki wielowątkowych i ciekawych dla badaczy stylu życia badań wieloletnich, prezentujących perspektywę międzygeneracyjną.

Artykuł wypełnia lukę empiryczną, metodologiczną i poznawczą w obszarze jakościowych badań nad dynamiką struktury społecznej w Polsce. Problematyka transmisji i utrwalania się wzorów kulturowych klas społecznych ma szczególne znaczenie poznawcze, pozwala na identyfikowanie trendów czy prognozowanie zmian struktury społecznej. Niniejsze ustalenia pozwalają twierdzić, że osoby zajmujące środkowe pozycje w hierarchii społecznej spełniają kryterium klasowości, jakim jest dziedziczenie kulturowych charakterystyk położenia społecznego.

Pytania badawcze i metody

Głównym celem badania była eksploracja mechanizmów międzygeneracyjnej transmisji stylu życia klasy średniej we współczesnej Polsce. Postawiłam dwa pytania badawcze. Pierwsze, zogniskowane na ciągłości i trwaniu, dotyczyło sfer stylu życia przekazywanych pomiędzy pokoleniami. Interesowało mnie, czy współcześnie można zaobserwować międzygeneracyjną reprodukcję, czy klasa średnia dziedziczy swoistą kulturową odrębność. Spodziewałam się, że międzypokoleniowa transmisja widoczna jest w obiektywnych charakterystykach położenia społecznego (wykształcenie, pozycja zawodowa, miejsce zamieszkania, dochód) oraz poprzez sposoby wychowania potomków, aspiracje edukacyjne i zawodowe, style zamieszkiwania i sposoby zarządzania zasobami ekonomicznymi. Drugie pytanie dotyczyło mechanizmów dziedziczenia: oczekiwałam, że uda się zaobserwować wzory transmisji stylu życia będące symptomem procesów klasotwórczych dotyczących środkowych warstw hierarchii społecznej, bądź przynajmniej wskaźnikiem kulturowej ciągłości klasy średniej w międzygeneracyjnej optyce.

Plan badań zakładał zastosowanie trzech rozwiązań metodologicznych. Pierwszym był powrót do „starych” danych badawczych poprzez ich reanalizę, która objęła treści pogłębionych wywiadów jakościowych z przedstawicielami klasy średniej prowadzonych w latach 1999–2002 przez zespół pod

kierownictwem Pałskiej. Ponownej analizie poddałam wszystkie 35 dostępnych transkrypcji wywiadów realizowanych z właścicielami prywatnych inicjatyw gospodarczych, menedżerami (kadra zarządzająca), profesjonalistami (wolne zawody) oraz innymi kategoriami, które „wyróżniały się wysokimi dochodami i dystynktywnym stylem życia” (Pałska 2002: 30). Drugie zastosowane rozwiązanie metodologiczne zakładało rewizytę (Burawoy 2003), tj. powrót do poprzednio badanych, określaných jako pokolenie „rodziców”. W latach 2020–2022 przeprowadziłam indywidualne wywiady pogłębione częściowo ustrukturyzowane z 12 osobami uczestniczącymi w poprzednim badaniu. Z różnych względów (m.in. pełna anonimizacja starego wywiadu, niemożność ustalenia kontaktu po latach, brak zgody na ponowny udział) powrót do większej liczby badanych nie powiódł się. Wywiady te umożliwiły „spotkanie” poprzednich rozmówców w odmiennym momencie biograficznym: na ogół u schyłku ich aktywności zawodowej. Trzeciej perspektywy dostarczyło 19 indywidualnych wywiadów pogłębionych z pokoleniem następców poprzednich badanych. Były to na ogół osoby w wieku 20–35 lat, część z nich posiadała dzieci. W jednym przypadku udało się przeprowadzić wywiad z wnukiem pierwszego badanego. Porównawcza analiza danych pozyskanych w dwóch punktach czasowych od dwóch pokoleń dotyczyła łącznie 11 rodzin, a składały się na nią 43 wywiady przeprowadzone z 31 osobami. W badaniu uczestniczyli reprezentanci różnych rodzinnych konfiguracji: tradycyjnej (rodzina R, część rodziny S) niepełnej (rodziny X, B, T), „patchworkowej” (część rodziny S, I, Y, V); doświadczającej awansu (rodzina V) i degradacji (rodzina O).

Zakres wywiadów regulował scenariusz zawierający dyspozycje dotyczące obszarów tematycznych podejmowanych we wcześniejszych badaniach (Siciński 1976, 1980; Pałska 2002), uzupełnionych o nowe formy kulturowej ekspresji, które nie występowały 20 czy 40 lat temu, bądź nie zostały wówczas dostrzeżone (m.in. ekologia, uczestnictwo w kulturze zapośredniczone przez technologie cyfrowe). Czerpiąc inspirację z „orientacji temporalnych” (por. Siciński 1978), pytałam o przeszłość (o przodków i pochodzenie, dzieciństwo, zmiany na przestrzeni dwóch ostatnich dekad), terażniejszość (sensy i treści życia obecnego) i przyszłość (cele, marzenia, aspiracje, plany). Obszary stylów życia objęte badaniem dotyczyły m.in. stosunku do edukacji, pracy oraz czasu wolnego i sposobów jego spędzania, poglądów na sprawy publiczne. Tematyka wywiadów pogłębiała wątki dotyczące relacji rodzinnych i towarzyskich, podejmowania zbiorowych form aktywności. Szczegółowej analizie poddałam 109 odrębnych przestrzeni tematycznych. Z uwagi na format, niniejsze opracowanie ma charakter ogólny i syntetyzujący, dotyczący wybranych obszarów. Międzygeneracyjna transmisja sposobów konsumpcji czasu wolnego jest przedmiotem innego studium.

Mechanizmy dziedziczenia stylów życia

W niniejszej pracy koncentruję się na kulturowych sentymentach przekazywanych w obrębie rodziny. Śledzę zatem trwałość dominujących orientacji i aspiracji oraz wzorów realizowania się stylów życia w rodzinie. Ponieważ interesuje mnie określony wycinek procesów socjalizacyjnych, tj. wpływ rodzicielski na treść codzienności dzieci, przyjmuję założenie, że style życia są emanacją procesu wychowawczego zachodzącego w domu. Podejście to jest umocowane teoretycznie i empirycznie (Ejick, Bargeman 2004). Zgromadzone przeze mnie dane badawcze ujawniają takie interakcje pomiędzy pokoleniami, które wskazują, że style życia są uzgadniane międzypokoleniowo. Ich przekazywanie może następować zarówno w kierunku zgodnym, jak i odwrotnym do następstwa pokoleń, dlatego w dziedziczeniu schematów życiowych dostrzegam aktywną rolę nadawców i odbiorców praktyk codzienności. Na potrzeby analiz empirycznych w tej publikacji przyjmuję jednak, że ramy kulturowe tworzone przez rodziców są (przynajmniej początkowo) źródłem stylożyciowych konstrukcji. Tym samym przekaz w kierunku przodek–następca uznaję za wiodący sposób organizacji materiału empirycznego i omawiania procesów kulturowej sukcesji.

Rodzinną transmisję międzygeneracyjną komplikuje obecność innych aktorów społecznych, wpływających na „podmioty” stylów życia. Co oczywiste, procesy dyfuzji wzorów kultury nie mają granic, dlatego owi „inni” (m.in. rówieśnicy, przyjaciele, współpracownicy) mogą być pełnoprawnymi nadawcami lub odbiorcami stylożyciowych komunikatów bądź pośrednikami w ich rozprzestrzenianiu. Nie należy zapominać o tym oddziaływaniu, które w odróżnieniu od początkowego występującego w rodzinie, zachodzi później. Terminologia zaproponowana przez Peter Bergera i Thomasa Luckmanna (2010) w postaci pierwotnej i wtórnej socjalizacji oddaje sens owego rozróżnienia. Dla potrzeb publikacji przykładam jednak badawczą lupę do przekazu treści stylów życia w ramach rodziny, ze szczególnym uwzględnieniem hierarchii pokoleń, respektując ustalenia na temat wpływu socjalizacji rodzinnej jako istotniejszego niż wpływ np. instytucji szkolnych (Nagel, Ganzeboom 2002).

Próbie wskazania i nazwania procesów transmisji podjęli wcześniej inni badacze. John Mohr i Paul DiMaggio (1996) identyfikują trzy mechanizmy, za pomocą których kapitał kulturowy jest transmitowany z pokolenia na pokolenie: 1) na drodze bezpośredniego przekazu z rodzica na dziecko w trakcie codziennych interakcji; 2) skutek strategicznych inwestycji rodzicielskich w kapitał kulturowy dziedziców; 3) w następstwie relacji w szerszym środowisku społecznym, np. poprzez rodziców rówieśników. Z kolei Natascha Notten i Gerbert Kraaykamp (2009) wskazują, że tym, co wpływa na sposób konsumpcji kultury przez

dziedziców, są intencjonalne i nieintencjonalne działania socjalizacyjne rodziców. Uwzględniając te ustalenia, proponuję własną interpretację i rozróżnienie mechanizmów porządkujących obserwowaną transmisję.

Zidentyfikowane przeze mnie mechanizmy zawierają w sobie ślady koncepcji teoretycznych zarówno Bourdieu, jak i Giddensa (2002). Łączą one ze sobą kategorie indywidualnej refleksyjności podmiotu działającego oraz społeczny determinizm reprezentowany przez teorię habitusu. Refleksyjność w rozumieniu Giddensa zakłada relatywizację i indywidualizację praktyk kulturowych, które wspierać mogą raczej zmiany w sferze stylu życia kolejnych pokoleń. Warto więc podkreślić, że w niniejszej analizie nad trwałością stylów życia prowadzonej w logice refleksyjności bardziej użyteczne jest rozumienie jej jako konieczności dokonywania nieustannych wyborów, wynikających z dynamiki i rygorów okresu późnej nowoczesności. W proponowanym tu rozumieniu refleksyjność odnosi się zatem do intencjonalnie wdrażanych międzypokoleniowych przekazów determinujących style życia. Rutyna i zwyczaj, na które zwraca uwagę w swej definicji stylów życia Giddens (2002), podlegają nieustannej refleksji i indywidualnej świadomej zmienności w toku biografii.

Z kolei habitus, zgodnie z teorią Bourdieu, jest ukrytą „formacją” leżącą u podstaw działań nawykowych, niezależną od indywidualnej woli – choć uważaną za subiektywną – kompetencją, która warunkuje niedyskursywne, odruchowe działania (Bourdieu 1990, 2008; Matuchniak-Krasuska 2015). Ta zinternalizowana w procesie socjalizacji domowej dyspozycja określa zasady działania pozarodzinnego i sposób odnoszenia się do świata poprzez nadawanie mu znaczeń. Zgodnie ze wskazaniem Bourdieu, „wcielone w ten sposób zasady znajdują się poza zasięgiem świadomości i dlatego nie mogą zostać dotknięte przez dobrowolną, zamierzoną transformację” (Bourdieu 1990: 94). W zidentyfikowanych mechanizmach odnajduję obecność habitusu w rutynowych stylów życiowych praktykach, które podlegają zautomatyzowanemu międzypokoleniowemu przekazowi, mając szansę na trwałe „osadzenie” w kulturze życia codziennego. Są to ukryte dyspozycje, klasowo bądź środowiskowo „wdrukowane” w sposób działania, przyswojone we wczesnym dzieciństwie i uważane za własne.

Uwzględniając dwa powyższe modele teoretyczne, wyróżniam następujące typy mechanizmów międzygeneracyjnej transmisji stylów życia: 1) celowy, 2) niezamierzony, 3) naśladowczy, 4) nawykowy. Dwa pierwsze stosowane są przez nadawców, dwa następne przez odbiorców konkretnych praktyk stylu życia. Mechanizmy celowy i naśladowczy reprezentują refleksyjność w przekazie stylu życia, z kolei mechanizmy niezamierzony i nawykowy są wyrazem działania habitusu, odpowiadającego za tworzenie nawykowych odruchów w praktykowaniu stylu życia (tabela 1).

Tabela 1. Mechanizmy międzypokoleniowego transferu stylu życia

	Refleksyjne (Giddens)	Habitualne (Bourdieu)
Stosowane przez nadawcę	celowy	niezamierzony
Stosowane przez odbiorcę	naśladowczy	nawykowy

Źródło: opracowanie własne.

Celowy mechanizm transmisji, zgodnie z proponowanym rozumieniem, służy „nadawaniu” komunikatów w obszarze stylu życia. Celowość definiuję jako intencjonalne i świadome kształtowanie postaw czy zachowań, której efektem jest wywołanie dyspozycji zgodnej z wolą nadawcy. Mechanizm ten ma określoną funkcję – służy kulturowemu „cementowaniu” pozycji społecznej odbiorców w trzech aspektach: 1) zabezpieczeniu przed deklasacją, 2) wyposażaniu w zasoby niezbędne do „trwania” na określonej pozycji społecznej oraz 3) ustanawianiu punktu wyjścia dla dalszego awansu. Nadawcy w sposób zamierzony inspirują do podejmowania biograficznych decyzji, ustanawiają horyzonty możliwości, wyznaczają drogi wyboru.

Na drugim krańcu skali mechanizmów wykorzystywanych przez „nadawców” lokuje mechanizm niezamierzony. Skutkiem jego stosowania jest nieświadomy transfer określonych postaw. Zachowania te są wpajane jako rutynowe, bez intencji zaprogramowania u odbiorców specyficznych dyspozycji stylożyciowych. Są one uwewnętrznione, funkcjonują jako powtarzalne strategie i zespoły czynności, rodzinnie „utarte” sposoby organizacji codzienności. Charakteryzuje je bezrefleksyjność w przekazie, brak intencji utrwalenia wzoru działania.

„Przyjmowanie” przez odbiorców stylu życia w sposób uświadomiony reguluje mechanizm naśladowczy. Korzystający z niego nie przerywają transmisji międzypokoleniowej, nie wprowadzają oryginalnych indywidualnych modyfikacji, akceptując stylożyciowe propozycje nadawców. Mechanizm ten, stanowiący potwierdzenie skuteczności wysiłków nadawców, diagnozując w kopiowaniu sprawdzonych strategii życia, podążaniu „utartymi ścieżkami”, kontynuacji zainicjowanych działań. Funkcja mechanizmu jest tożsama z tą obowiązującą przy modelu celowym: ochrona przed deklasacją, zachowanie pozycji społecznej przy jednoczesnej próbie utrzymania tempa dokonywanego awansu społecznego.

Nawykowy mechanizm transmisji jest przejawem bezrefleksyjnego przejmowania stylu życia na skutek rodzinnej socjalizacji. Zakładam, że nawykowość zawiera pewien automatyzm, wynikający z „ekspozycji” na różne komunikaty stylożyciowe, lecz bez elementu przymusu. Mechanizm identyfikuję poprzez wskazanie na kontynuację rodzinnych rytuałów codzienności, które utrwalane są jako wzorce reagowania na doświadczanie świata społecznego. „Nawykowość”

ma oparcie w familijnym kanonie zachowań, porządkującym codzienność, wykonywanym rutynowo, zakładającym przywiązanie do pewnych orientacji stylu życia, lecz bez świadomości odtwarzania schematów proponowanych przez nadawców.

Zgodnie z wcześniejszą deklaracją, proponowaną tu narrację o dziedziczeniu rozważam zgodnie z naturalnym biegiem pokoleń, dlatego wyróżnione typy mechanizmów przypisuję konkretnym generacjom. Zakładam zatem, że nadawcami są rodzice, a odbiorcami dzieci, choć mam świadomość uproszczenia modelu, ponieważ rekonfiguracje ról nadawców–odbiorców, jak pokazują ustalenia badaczy (Mead 2000; Szafraniec 2022), są realnymi „bytami”.

Refleksyjne kształtowanie narracji stylu życia w proponowanej interpretacji identyfikuję poprzez mechanizmy celowe u przodków, a naśladowcze u dziedziców. Jak wynika z moich analiz, celowy mechanizm transmisji na ogół konwertuje się w naśladownictwo w pokoleniu dziedziców. Oba mechanizmy podlegają świadomemu stosowaniu, służą nadawaniu i odbiorowi jawnie konstruowanych i wyrażanych wprost komunikatów wpływających na kształt stylu życia.

Z kolei habitus, jako zjawisko ucieleśnione, określające system wpojonych dyspozycji (Bourdieu 1977), reprezentowany jest przez mechanizmy niezamierzony (u rodziców) oraz nawykowy (u dzieci). W pokoleniu starszym realizowany jest poprzez systemy zachęt, które nie wymagają orientowania się wobec nich pokolenia młodszego. Mechanizm nawykowy u dziedziców ujawnia się poprzez nieświadome imitowanie postaw rodziców. Diagnozuję go w relacjach badanych dotyczących „zarażania się” od przodków pewnymi inklinacjami, bądź stwierdzeniach typu „nie mam tego we krwi”, „nie mam tego zakodowanego”, określających stosunek do czynności codziennych.

Obszary stylów życia ulegające transmisji

Moim zamiarem było możliwie wieloaspektowe spojrzenie na transmisję stylów życia. Tu ograniczam się do zilustrowania mechanizmów dziedziczenia poprzez wybrane obszary: 1) praktyki wychowawcze, 2) aspiracje edukacyjne i 3) zawodowe, 4) stosunek do posiadania nieruchomości i 5) style zamieszkiwania oraz 6) sposoby zarządzania pieniędzmi. Wybór ten podyktowany był chęcią przyjrzenia się obszarom stylu życia, które niosą za sobą potencjał strukturotwórczy. Wykształcenie, zawód czy poziom zamożności tradycyjnie uznawane są za podstawowe wymiary mobilności międzypokoleniowej (Szafraniec 2022). Analiza „obiektywnych” cech położenia społecznego w terminach stylów życia przynosi wiedzę na temat ich rodzinnego wytwarzania i negocjowania znaczeń przypisywanych tym charakterystykom. Wgląd w konkretne sposoby wychowywania, postawy względem pracy i edukacji, stosunek do posiadanego

mienia i środków finansowych pozwalają wnioskować na temat trwałości bądź zmiany średnioklasowej tożsamości.

„Cnoty” wychowawcze

Problematyka współwystępowania pozycji zajmowanej przez rodziców w strukturze społecznej i strategii wychowawczych podjęta została ostatnio w kontekście konkretnych praktyk edukacyjnych (Domański et al. 2022). Z analiz tych wynika, że zależą one od pozycji klasowej rodziców i służą odtwarzaniu dystansów klasowych „polegający[ch] na przekazywaniu dzieciom wartości, które rzutują na ich szanse życiowe” (Domański et al. 2022: 142). Jednocześnie realizowane względem dzieci strategie edukacyjne pozwalają jedynie pośrednio wnioskować o treściach owych wartości. Analizowane tu dane pozwalają tę lukę uzupełnić i wskazać „cnoty”, podlegające przekazowi w procesie wychowawczym. Stoją za nimi działania intencjonalne i urefleksyjnione. Celowość międzypokoleniowej transmisji stylu życia diagnozują w danych przede wszystkim poprzez identyfikację świadomych i „zaprojektowanych” interwencji w zachowania dzieci, dalekich od dyrektywnych nakazów i zakazów, a wykorzystujących raczej zachęty i sugestie. Przekonanie o potrzebie specjalnego wychowywania dzieci uwzględnia ustalony i współdzielony przez rodziców zestaw wartości. Dominującym wzorcem jest poleganie na trzech „cnotach”: wolności do decydowania, świadomości konsekwencji działań, poczuciu odpowiedzialności, co syntetycznie wyraził jeden z rozmówców:

„Ja próbuję z całą pewnością się nie wtrącać do niczego. Absolutnie uważam, że każde rozstrzygnięcie, którego dokonają dzieci, to jest ich rozstrzygnięcie i oni będą ponosili z tego tytułu konsekwencje. To tak doktrynalnie. Ponieważ jestem głęboko przekonany, że tylko wolność może ukształtować (...) i odpowiedzialność. Bo wiadomo, że jak się zrobi coś głupiego, to trzeba za to zapłacić” [I_2_1_R]¹.

Z tak określonego trzonu wartości wyprowadzane są kolejne treści dyrektyw wychowawczych. Są to samodzielność, niezależność i zaradność. Rodzice wspierają budowę wiary dzieci we własne możliwości i wpływają na ich poczucie sprawczości, czego efektem jest między innymi wolnorynkowe podejście następców do gospodarki: *„jedna z ważnych rzeczy, które z domu wyniosłem, (...) taką odpowiedzialność za swoje życie. W żadnym wypadku nie przerzucanie*

¹ Składnia sygnatury identyfikuje podstawowe cechy rozmówców: pierwsza litera: rodzina (oznaczenie tożsame względem stosowanego w badaniu Palskiej); pierwsza cyfra: fala badania (1 – badanie zrealizowane w latach 1999–2000; 2 – badanie zrealizowane w latach 2020–2021); druga cyfra: kolejny w danym pokoleniu rozmówca, ostatnia litera: pokolenie (Rodzic, Dziecko, Wnuk). Przykładowo sygnatura [O_1_1_R] oznacza: rodzina O, wywiad z lat 1999–2000, osoba 1 w danym pokoleniu, rodzic; a sygnatura [R_2_3_D] oznacza: rodzina R, wywiad z lat 2020–2021, osoba 3 w danym pokoleniu, dziecko.

na innych odpowiedzialności, czyli nie wyciąganie ręki po pieniądze państwowe” [R_2_3_D].

Rodzicielski „trening” do wolności i niezależności leży u podstaw liberalizmu światopoglądowego: „byłem pod wpływem rodziców, tego wychowania. (...) Mogę powiedzieć o braku przymusu, (...) nie chodziłem na religię, nie jestem ochrzczony i to też się wpisuje w indywidualizm (...) Myślę, że liberalizm wyniosłem z domu” [X_2_2_D]. Otwartość na inne kultury jest inną intencjonalną dyrektywą wychowawczą, wynikającą z przekonań i poglądów starszego pokolenia („mamy poglądy (...) liberalne i chciałbym, żeby w takim obszarze one się poruszały (...) żeby były otwarte właśnie na różne kultury, na LGBT, na przyrodę” [Y_2_1_R]). Wolność oznacza brak przymusów rozumianych jako oczekiwania na przyszłość („jestem rodzicom wdzięczna, że (...) nie zaplanowali mojej przyszłości i pozwalali mi po prostu wybierać” [O_2_1_D]).

Klasa średnia, której obraz dostarczają dane badawcze, jednak w ogólnych ramach wpływa na przyszłość następców, dyskretnie na ogół moderując wybory, bez wywierania bezpośredniego wpływu. Starsze pokolenie pokazuje dzieciom horyzonty możliwości, stwarza szanse, świadomie zapewnia warunki dla popełniania przez nie błędów:

„Jeżeli idzie o to sformułowanie, to stwarzałem. Jeżeli idzie o wpływ, to (...) świadomie nie chciałem, żeby ten wpływ... dzieci mają obserwować i wyciągać wnioski. (...) jeżeli oni będą świadomie podejmować złe decyzje, to istnieje prawdopodobieństwo (...), że one tych błędów nie będą popełniały. Wydaje mi się, że to jest cenniejsze” [I_2_1_R].

Styl wychowawczy rodziców *middle class* uwzględnia podmiotowość potomków i rezygnację z realizacji rodzicielskich ambicji, pozostawiając następcom możliwość kształtowania własnej biografii. Prawo do podejmowania samodzielnych decyzji jest w świetle danych wyniesione z domu i przekazywane kolejnym pokoleniom w sposób w pełni świadomy: „to jest coś, co ja staram się zaszczepić w moich dzieciach, czyli niezależność. Nieważne, jakie decyzje podejmujesz, podejmuj je na własny rachunek, bądź świadoma, że będziesz musiała zapłacić za nie i nie licz na to, że ktoś to zrobi za ciebie” [I_2_1_D].

Praktyki i style wychowawcze, których klasa średnia doświadcza w dzieciństwie podlegają transmisji na następne pokolenia. Echo poglądów na wychowanie, wdrażanych przez starszą generację w sposób celowy, wyraźnie rezonuje u rodziców poprzez naśladownictwo:

„Dla mojej mamy było ważne, żebym była świadoma, że moim jedynym prawem w normalnym świecie jest prawo do wolności, a było to prawo, które było mocno ograniczone w czasach PRL. (...) to jest to czego ja uczę moje dzieci, że (...) to jest prawo dane nam przez Boga, wolna wola, czyli możliwość podejmowania własnych decyzji i ponoszenia za nie konsekwencji” [I_2_1_D].

Międzypokoleniowy przekaz wartości i stylów wychowawczych oddziałuje na dalsze wybory, promieniuje na sposoby realizacji praktyk kulturowych, leży u podstaw wychowania kolejnych pokoleń.

Aspiracje edukacyjne i zawodowe

Celowej międzypokoleniowej transmisji podlegają ponadto wybory edukacyjne i zawodowe. Te obszary są na ogół traktowane jako strukturalne cechy pozycji społecznej (Bourdieu 2005), jednak gdy chodzi o procesy decyzyjne ich dotyczące, zaliczam je do praktyk kulturowych. Podobne rozumienie stylu edukacyjnego jako elementu stylu życia proponuje Przemysław Sadura (2015), wskazując na jego dyspozycyjny charakter, którego orientacje odpowiedzialne za upodobania pozyskiwane są w trakcie socjalizacji pierwotnej. Wypracowywanie pozycji określonej przez wykształcenie, zawód i towarzyszący im poziom zamożności ma w mojej ocenie podłoże w aspiracjach i wartościach wytwarzanych i negocjowanych rodzinnie.

Oczekiwania edukacyjne rodziców klasy średniej ujawniły się dwie dekady temu poprzez plany względem dzieci: „oni będą musieli być już trochę lepiej wykształceni, więc to będzie dziedzina, w którą trzeba będzie zainwestować, żeby mieli tyle talentu, żeby (...) sami do różnych rzeczy doszli” [V_1_1_R]. Celowa ingerencja w rozwój talentu warunkującego osiągnięcie sukcesu jest formą inwestycji, zakłada także budowę poczucia sprawstwa u dziedziców. Rodzicielskie aspiracje, aby następcy „sami do czegoś doszli”, rodzą napięcie między projektowaniem *family-made man*'ów a oczekiwanymi osiągnięciami dzieci jako *self-made man*'ów. Niekiedy aspiracje edukacyjne względem dzieci wybrzmiewały jak kompensacja własnych niespełnionych ambicji:

„Na pewno nie będę szczenił pieniędzy przede wszystkim na wykształcenie dzieci, na kształcenie talentów, umiejętności. (...) Prawdopodobnie moje dzieci będą miały to, czego ja nie miałem. Będą miały przyływ gotówki z domu, w związku z tym będą miały możliwość realizacji swoich pasji” [O_1_1_R].

Analiza danych współczesnych przynosi wiedzę, że sukcesorzy klasy średniej mogą liczyć na wsparcie w procesach uczenia się i pozyskiwania zawodu, co pozostaje w zgodzie z ustaleniami Sadury (2015). Sfery te wymagają rodzicielskich inwestycji kapitału społecznego i ekonomicznego (por. np. LSE jako miejsce edukacji córki menedżera wysokiego szczebla w rodzinie V, studia artystyczne w Szwecji realizowane przez córkę historyka i pisarza w rodzinie Y, transmisja na syna zawodu programisty w rodzinie I, czy notariusza w rodzinie L, stworzenie przez głowę rodziny B możliwości osiągania dochodów przez następne pokolenia). Udział rodziców jako inwestorów w procesie kształcenia następców nie zawsze oznacza wkład finansowy, a lokatę kapitału „czasu i energii” na rzecz organizacji ich edukacji: „mama (...) bardzo dużo czasu i energii

nam poświęcała, (...) dzięki temu nauczyliśmy się języków obcych, pływać, grać w tenisa, (...) poszerzyliśmy swoje horyzonty” [L_2_1_D]. Zapewnianie dzieciom kształcenia w szkołach niepublicznych, nauka języków obcych, dostęp do pozaszkolnych form edukacji wymagają intencjonalnego codziennego fizycznego zaangażowania rodziców w proces edukacyjny. Są to, co oczywiste, symptomy orientacji starszego pokolenia na zwiększanie szans odniesienia sukcesu zawodowego przez ich potomków:

„Rodzice stawiali naszą edukację na pierwszym miejscu. Chodziliśmy zawsze do bardzo dobrych szkół, które w większości były płatne. Rodzice nas od dziecka wysyłali na obozy językowe za granicę, (...) dla rodziców zawsze było ważne, żeby inwestować w naszą edukację” [V_2_1_D].

Procesy te były diagnozowane we wcześniejszych badaniach. Annette Lareau (2002, 2003) opisuje aktywne zaangażowanie rodziców w pozaszkolną edukację dzieci jako „koordynowane kształcenie” (ang. *concerted cultivation*), stanowiące element dystynkcji klasowych, Stephen Ball (2003) proponuje koncepcję podmiotu edukacyjnego. Z kolei Nina Bandelj i Michelle Spiegel (2023) w odniesieniu do ustaleń Viviany Zelizer (1985) rozważają rodzicielskie inwestycje w dzieci z perspektywy teorii kapitału ludzkiego. W tym ujęciu działania te są zorientowane na przyszły wzrost wartości ekonomicznej dziecka, jego przydatności i produktywności w optyce rodzinnej i systemowej.

Mimo to, w świetle danych badawczych, konkretne wybory edukacyjne są efektem podmiotowego sprawstwa młodego pokolenia („*żeby nam wytyczać konkretną ścieżkę, czy edukacyjną, czy życiową, to nie. Tego rodzice nie robili*” [V_2_2_D]). Wynikają one z osobiście podejmowanych decyzji, ambicji dotyczących tego, kim „być” w sensie społeczno-zawodowym. Bliższa analiza losów badanych pokazuje jednak, że w procesie edukacyjnym ujawniają się przekazywane międzypokoleniowo wartości. Korelują one z aspiracjami edukacyjnymi rodziców. Celowe oddziaływanie starszego pokolenia na edukację młodszego jest doświadczeniem wszystkich badanych z pokolenia dzieci. Różnica w rodzicielskich oczekiwaniach wobec trajektorii edukacyjnych dzieci dotyczy raczej stopnia subtelności ich wpływu, który można sytuować między motywowaniem a jawnie formułowaną presją. Choć znamienne jest brak precyzyjnego wskazania na kierunek wykształcenia, to jednak jego poziom jest na ogół doprecyzowany. Badani identyfikują potrzebę instytucjonalizacji kapitału kulturowego w postaci osiągnięcia tytułu potwierdzającego poziom wykształcenia oraz pozyskania zwrotu z inwestycji w edukację w postaci udanej konwersji kapitału kulturowego w ekonomiczny (Bourdieu 2005):

„[W] mojej rodzinie etos ukończonych studiów, to znaczy tego mgr, to jest bardzo ważne. Było trochę doktorów, a zwłaszcza tych naukowców, ale no minimum mgr (...) ja

miałem wbijane do głowy, żeby nie wiem co i jaki kierunek studiów, (...) ale muszę być magistrem” [Y_2_1_R].

„Czułam pewien rodzaj presji (...) na wykształcenie, na znajomość języków, które pozwolą mi pracować (...), żeby osiągać pewien status społeczny” [Y_2_1_D].

Maskowanie celowości wpływu w obszarach edukacji i wyboru zawodu było w badanych rodzinach symptomatyczne. Przekonanie następców o własnej sprawczości świadczy o dyskrecji przodków w moderowaniu ścieżek edukacji i kariery zawodowej dziedziców. Znamienne jest, że profilowanie wyborów edukacyjnych zachodzi na etapie wczesnego dzieciństwa za sprawą odpowiedniej „dyscypliny intelektualnej” domu, warunkującej przyszłe osiągnięcia:

„Wszystko sobie zawdzięczam, bo przecież tu w radiu [XXX], tu dziennikarz. Ale tak naprawdę to taką dyscyplinę intelektualną to wyciągnąłem z domu. (...) dziadek Miecio (...) miał ze mną lekcje intelektualnej analizy różnych problemów. (...) Z kolei dziadek Stasiu (...) skłonił mnie, żebym brał książki i pisał ich wersje (...), a on mi tylko dostarczał przybory do pisania (...). I oni to bardzo stymulowali, bardzo chcieli, żebym ja to robił” [Y_2_1_R].

Bywa jednak tak, że rodzice, mając określone wymagania co do kariery zawodowej dziedziców, jawnie kierują ich wyborami. Dwie dekady wcześniej jeden z rozmówców zauważył, że *„następuje proces przekazywania wiedzy, doświadczenia, stanowisk, mówiąc figlarnie z ojca na syna. Jest jakąś prawidłowością, że synowie lekarzy są lekarzami, (...) adwokatów adwokatami (...) uważam, że to jest zjawisko korzystne, (...) mistrz ma mnie pilotować, ciągnąć, holować. Ja (...) tak zawsze robiłem z moimi aplikantami”* [L_1_1_R]. Po latach chęć objęcia patronatem zawodowym własnych córek napotkała na opór jednej z nich, lecz tę interwencję ojciec w swej wypowiedzi „upodmiotowił”: *„Uważam, że to jest sukces nasz, że wpoiliśmy w dziewczyny to, że mając absolutnie swobodny wybór, absolutny, ... jeżeli nie mają lepszego pomysłu, to przejęcie firmy po rodzicach jest tak samo dobre, jak przejęcie firmy hotelarskiej, piekarniczej, czy Pan Bóg wie innej”* [L_2_1_R]. Nie tylko w przypadku notariuszy (rodzina L), gdzie celowo wspierano proces wyboru zawodu przez dziedzica, występują zbieżności międzypokoleniowych losów zawodowych:

„Ja zostałam psychologiem, więc myślę, że z jednej strony geny, z drugiej jednak w takim otoczeniu się wychowywałam, gdzie mama tymi dziećmi (...) się zajmowała, tata osobom uzależnionym. To zwrócenie na drugiego człowieka, niesienia pomocy (...) było istotne” [T_2_1_D].

Zgodność międzypokoleniowej orientacji względem profesji identyfikują również w innych rodzinie istniejących specjalizacjach (rodzina S to chemicy, R – rolnicy, T – psychologowie, I – prawnicy-programiści). Naśladowanie przez

dziedziców wyborów edukacyjno-zawodowych przodków jest skuteczną strategią osiągnięcia satysfakcji życiowej, nie tylko rozumianej ekonomicznie.

Analiza danych ujawnia zmianę nastawienia do pracy na przestrzeni 20 lat. Bohaterowie poprzedniego badania doświadczali trudnego startu w dorosłość, jak ujęła wówczas Palska, „w metaforyce »zaczynania od zera«, opuszczeniu domu »z pustymi rękami«” (2002: 104). Byli kowalami własnego losu, *self-made man*’ami, budującymi przez lata obecny status materialny bez wsparcia rodziny, czy innych „(...) *korzystnych układów, bez nakładów finansowych, kredytów*” [X_1_1_R]. Wówczas awans rozumiany jako dążenie do odniesienia sukcesu materialnego był silnie pozytywnie wartościowany. Obecnie sukces ma inne korelaty, nie związane z działalnością zarobkową, a wyraźne przed laty przemęczenie, przepracowanie, pracoholizm (por. L_1_1_R, X_1_1_R, I_1_1_R, S_1_1_R, Palska 2002) nie są tak jawne. Sfera zawodowa utraciła istotność w hierarchii ważności klasy średniej na rzecz aktywności realizowanych w czasie wolnym, będącym przedmiotem szczególnej ochrony i uwagi. Choć styl życia nadal silnie warunkowany jest profesją, starsza generacja zarządza karierą tak, by była ona synonimem przyjemności: „*Hobby i zawód to zawsze było u mnie to samo (...), robię to, co lubię i generalnie tak ustawiłem swoje życie, żeby dokładnie tak było. Nie umiem robić rzeczy, których nie lubię*” [Y_2_1_R]; „*Praca jest jednocześnie hobby*” [S_2_1_R].

Zredefiniowany intencjonalnie w poprzednim pokoleniu stosunek do pracy jest imitowany przez dziedziców, odwzorowujących rodzicielską postawę względem obowiązku. Praca ma być źródłem satysfakcji, ma zapewniać środki i przestrzeń do realizacji innych życiowo ważnych celów, identyfikowanych poza nią. Zamierzone kierowanie życiem zawodowym jest współdzielonym międzypokoleniowo wzorcem i punktem odniesienia sukcesorów:

„nie uważam jej za bardzo istotną w moim życiu, (...) bardziej bym powiedział, że mnie określa to wszystko, co robię poza pracą” [S_2_1_D].

„Jest takie powiedzenie, że jeżeli robisz to, co lubisz, to nie przepracujesz ani jednego dnia w swoim życiu. I to jest (...) zasada, do jakiej ja się staram (...) dostosować. Pamiętam, jak byłam dzieckiem, to moi rodzice mówili mi, że bardzo lubią robić to, co robią. (...) I w sposób zupełnie podejrzewam niezamierzony oboje zaszczepili we mnie poczucie, że praca nie jest obowiązkiem, praca jest rozszerzeniem tego, co lubimy. (...) To samo staram się już bardziej świadomie wpoić moim dzieciom” [I_2_1_D].

„Wolę bardziej koncentrować swoje życie na swoim hobby, na rozwijaniu rzeczy, które mają dla mnie jakąś wartość emocjonalną. Praca jest po to, żebyśmy mogli żyć, a nie odwrotnie” [I_2_1_W].

Mimetyzm dziedziców klasy średniej w orientacji na pracę polega również na upodobaniu pracy kreatywnej, wymagającej nieustannego rozwoju.

Powtarzalność wykonywanych zadań jest wielopokoleniowo nieatrakcyjna, badani wysoko pozytywnie wartościują pracę „problemową” i odpowiedzialną, co skłania do określania ich mianem klasy kreatywnej (Florida 2010): „*nie interesuje mnie rutyna. (...) To jest mało atrakcyjne i nie warto się tym zajmować*” [I_1_1_R]. Główna wartość płynąca obecnie z wykonywanej pracy dla obu pokoleń to przede wszystkim możliwość samorealizacji poprzez stawianie czoła wyzwaniom, które przynosi, a nie osiągnięcia sukcesu wąsko rozumianego ekonomicznie: „*moja praca jest czymś, co absolutnie uwielbiam. Jest męcząca, jest stresująca. Często wiąże się z dużą odpowiedzialnością. (...) jest jednym wielkim dokształcaniem się. (...) Ja lubię wyzwania, lubię się z czymś mierzyć. (...) Sprawia mi to mnóstwo frajdy*” [I_2_1_W].

Stosunek do własności i style zamieszkiwania

Stosunek do własności to jeden z klasycznych elementów badań nad stylami życia (Lynd, Lynd 1929; Caplow, Chadwick 1979), który poza posiadaniem nieruchomości, denotuje preferencje dotyczące „jakości” zamieszkiwania: gust względem wyposażenia wnętrz. Analiza zgromadzonych danych wskazuje, że orientacja na własność jest współdzielona międzypokoleniowo. Posiadanie aktu własności nieruchomości to dominujący rodzinnie współdzielony wzorzec aspiracji. Rozbudzone ambicje i snobizmy mieszkaniowe (np. 500-metrowy dwór modrzewiowy otoczony angielskim ogrodem u O_1_1_R) stanowiły przed dwiema dekadami wyraz rozpowszechnionych dążeń. Chodziło o stopniowe powiększanie posiadanego „dominium” w postaci metrażu bądź liczby nieruchomości, będących wyrazem awansu. Ówczesny hedonizm mieszkaniowy symbolizował nienasycenie zamożnością i rozbudzone nadzieje w zakresie poszerzania stanu posiadania. Po 20 latach nieograniczone wcześniej aspiracje zostały spełnione, choć przy istniejących niepewnościach (kredyt, przyszłość na emeryturze). Starsze pokolenie nie jest już „klasą na dorobku”, o której pisała Palska (2002), choć tę charakterystykę przejęło pokolenie młodsze. Aspiracje ekspansji mieszkaniowej dzieci *middle class* zdradzają niedosyt: „*to jest jakby tylko tymczasowo. Znaczą na obecnym etapie mnie zadowala, ale wiem, że nie będzie*” [S_2_1_D]; „*To mieszkanie na pewno jest za małe jak na mieszkanie docelowe. (...) Chciałabym, żeby było dwa razy większe, czyli miało około 120 metrów*” [L_2_1_D]. Identyfikuję tu naśladownictwo stylu zamieszkiwania: dążenia, wzorem poprzedników, do powiększania wygody życiowej, wpływającej z komfortu posiadania dużej przestrzeni mieszkalnej.

Wyposażenie dzieci w mieszkania jako istotny biograficzny projekt starszego pokolenia identyfikuje celowość transmisji tego aspektu stylu życia, mającego chronić przed degradacją społeczną. Aspiracje rodziców względem przekazu tak zobiektywizowanego kapitału ekonomicznego dostrzegalne były już w poprzednim badaniu: „*Bardzo mi się podoba ta idea [zakupu dzieciom*

mieszkań, przyp. MB]. *Myślę, że na starcie dla małżeństwa to mieszkanie to jest jedyny naprawdę potrzebny im warunek*” [S_1_1_R]. Ułatwienie startu w dorosłość poprzez mieszkaniowe zabezpieczenie przyszłości następnego pokolenia określa jego dalsze ekonomiczne losy. Stanowi rodzaj podwójnego „zakorzenienia”, co koresponduje z myślą Bourdieu, że „nie istnieje materialne dziedzictwo, które nie byłoby jednocześnie dziedzictwem kulturowym” (2005: 100):

„praca moich dziadków przekłada się w gigantycznej mierze na rzeczy, które ma ta część mojej rodziny. To oni zbudowali pewną podstawę i to oni zapewnili godny byt dla mojego taty, (...) ja dzięki temu nigdy nie musiałem się martwić o dach nad głową. (...) Zdecydowanie ich gigantyczna praca i ich gigantyczny wysiłek pomagał mi i mojemu tacie w starcie z wyższego pułapu” [I_2_1_W].

Dziedziczenie mienia leży w sprzeczności względem wskazanej wyżej mitycznej wolności, zaradności i samodzielności, intensywnie wpajanych dzieciom *middle class*. Konflikt aspiracyjny pomiędzy oczekiwaniem, by dzieci wypracowały podstawy bytowe „własnymi rękami” a chęcią roztoczenia nad nimi parasola ochronnego, powoduje odraczanie wsparcia: „*szykujemy dla nich takie rzeczy, ale jeszcze jest czas, jeszcze muszą sami powalczyć o pewne rzeczy. (...) jak za wcześnie się coś dostanie (...), to potem człowiek czasem na laurach osiada*” [S_2_1_R]. Celowa refleksyjność zapewniania mieszkań następcom nie ujawniła wzorców reprodukcji tej strategii z uwagi na zbyt młody wiek dzieci klasy średniej.

Przedmiotem badania objęto także gusty względem stylów zamieszkiwania, rozumianych jako sposoby urządzania przestrzeni mieszkalnej. W określonych preferencjach stylistycznych diagnozuję klasowe dystynkcje co do wyposażenia domostw. Aspiracje „starszej” klasy średniej, identyfikowane dwie dekady temu i obecnie, określają: dbałość o wysoki standard i wygodę użytkowania, nietuzinkowe wyposażenie, unikatowe rozwiązania architektoniczne i dekoratorskie. Doprecyzowane orientacje estetyczne w zakresie aranżacji wnętrz diagnozuję także u młodego pokolenia:

„Mieszkanie [przyp. MB] zostało zrobione na poziom, który dziś nikogo już nie szokuje, (...) natomiast w tamtych czasach szokowało. (...) jestem z tego dumny” [L_1_1_R].

„Design powierzę mojemu bratu, z którym absolutnie się artystycznie zgadzam, (...) staroświeczyzna plus wszystkie ułatwienia życiowe (...), czyli jak najmniej wysiłku, wszystko na pilota (...) Każdy przedmiot jest wyszukany, (...) stare skrzynie, szafy z lustrami. (...) Dużo po dziadkach (...) zdążyłem gdzieś wyłapać kilka szaf czy foteli, które oczywiście są do totalnej renowacji” [Y_1_1_R].

„Większość mebli, które mam, są właśnie ze sklepów, (...) gdzie można dostać stare odnowione meble (...) z lat sześćdziesiątych, siedemdziesiątych, dużo egzotycznego drewna, (...) minimalistyczny może bardziej wystrój” [S_2_1_D].

Upodobanie do nowoczesnego minimalizmu w połączeniu ze „starym drewnem” sygnalizuje podobny międzypokoleniowy gust. W opowieściach o zawartości mieszkań rozpoznaję sentymentalizm względem mebli odziedziczonych, uznawanych za pamiątki rodzinne. Identyfikowane snobistyczne zamiłowanie do rzeczy starych, restaurowanych czy otrzymanych od rodziny ma ściśle określone funkcje: ochronę dziedzictwa rodzinnego:

„Mam sekretkę mojego dziadka, (...) to jest sekretka z dwudziestych lat chyba (...), ładne nie ładne, ale stare i jego” [Y_2_1_R];

„Biuško-sekretarzyk, który jest darem od mojej ciotki, (...) biblioteko-bielizniarkę, która jest prezentem od mojej siostry. (...) w salonie jest bardzo dużo mebli, które są po rodzicach. I to są ponemieckie, znaczy w życiu bym tego nie wybrała sama. (...) to pochłania dużo pieniędzy, ale to jest nasz stół” [S_2_2_R].

Podkreślanie posiadania przedmiotów po przodkach służy ekspozycji klasowego zakorzenienia, ekskluzywnego odróżniania od nuworyszki, dopiero aspirujących do stabilnej lokalizacji klasowej. Jeśli owe rekwizyty prestiżu nie zostały odziedziczone, możliwe jest, poprzez zakup mebli *vintage* bądź *retro*, sprawienie wrażenia ustabilizowania w strukturze społecznej. O ile odtwarzanie stylizacji mieszkaniowej przodków wynika z dominujących mód architektury i *designu* wnętrzarskiego, o tyle naśladownictwo stylu wyposażenia wnętrz jest refleksyjne i społecznie użyteczne: służy klasowej dystynkcji i budowaniu związanego z nią poczucia wyjątkowości.

Styl zarządzania pieniędzmi

Analizami objęłam także sposoby posługiwania się pieniędzmi przez oba pokolenia, by ocenić, jak styl zarządzania finansami różni się między generacjami. Interesowały mnie postawy względem wydawania, oszczędzania, inwestowania i zadłużania osób określanych na początku XXI wieku mianem „wygranych w transformacji” (Palska 2002: 12) oraz ich dziedziców.

Style zarządzania pieniędzmi nie podlegają klarownym regułom dziedziczenia, co ma uzasadnienie w odmiennych realiach społeczno-politycznych czy koniunkturze gospodarczej 20 lat temu i dziś, bądź w różnicach w sytuacji majątkowej przedstawicieli generacji rodziców i dzieci. Ponowna analiza danych sprzed dwóch dekad wskazuje na ówczesne nienasycenie konsumentów. W ich biografiach przez następne lata odbijają się globalne procesy gospodarcze, między innymi kryzysy lat 2001, 2008, czy wcześniejsze pokoleniowe doświadczenie prosperity końca XX wieku, wspomniane przez jednego z rozmówców jako „*sweet 90s*” [O_2_1_R]. W polu szeroko rozumianej konsumpcji przeważało wówczas nieskrępowane wydawanie. Zauroczenie wolnym rynkiem i nowymi możliwościami konsumpcyjnymi wskazuje na hedonizm wczesnej fazy

kapitalizmu, możliwy do realizacji z uwagi na szybki awans materialny rozmówców. Obserwowana wówczas konsumpcja dóbr przybierała formę dzikiego konsumeryzmu, rozkoszowania się raptownym wzbogaceniem. Wiodące postawy względem wydawania, zdradzające zakupową rozrzutność, wyglądały następująco:

„stosunek do pieniędzy mam bardzo dobry. Mianowicie wydaję pieniądze, jakie posiadam z nadmiarem, nawet je pożyczając. (...) jeszcze nie mam takiego poczucia strachu, które by powodowało, że na przykład muszę oszczędzać” [V_1_1_R].

„ja puszczałam straszne ilości kasy, ja to uwielbiam robić. (...) Innymi słowy nie ja jestem dla pieniądza, tylko pieniądz jest dla mnie i nie jestem dla rzeczy, tylko rzeczy są dla mnie. (...) uwielbiam, tak, stanowczo tak, wydawać kasę, na maksa szaleć” [O_1_1_R].

Po 20 latach u okrzepłej finansowo „starej” klasy średniej i jej następców konsumpcjonizm wydaje się zwalniać tempo. Swoboda ekonomiczna początku wieku ustąpiła miejsca racjonalności kryzysowej fazy kapitalizmu. Niekiedy jeszcze dostrzegalny jest w wypowiedziach cień hedonizmu sprzed lat, lecz wyraźniej wybrzmiewa oszczędność i umiar. Wygląda na to, że w sferze posiadania (rzeczy, mieszkań, środków transportu) i wydawania wszytkożercy schyłku XX wieku już się nasycili. Ostentacyjna wówczas konsumpcja „na pokaz” (Veblen 2008) była elementem budowania społecznego prestiżu. Obecnie ów prestiż „wypracowany” i ugruntowany, nie wymaga silnych zabiegów umacniających. Dziś oba pokolenia podkreślają świadome ograniczanie wydatków nieprzemysłanych i współdzielone międzypokoleniowo „zmęczenie konsumpcją” (Cebula, Perchla-Włosik 2014). Badani dopytywani o kryzys inflacyjny okresu pandemii SARS-CoV-2 podkreślają raczej rolę czynników pozasystemowych:

„Bardzo wielu rzeczy nie kupuję, bo ani mi nie sprawiają przyjemności, ani nie są mi potrzebne. (...) nowy samochód, na przykład wypasiony, to nie jest coś, co mnie podnieca” [V_2_1_R].

„Raczej sobie nie pozwalam na szaleństwa. Mam taką blokadę w sobie, że zastanowię się, zanim wydam dużo pieniędzy na coś” [R_2_1_D].

Umiar w obrocie pieniędzmi dotyczy przemysłanych zakupów oraz świadomego zarządzania naddatkiem finansowym: wyraźniejsze są długoterminowe strategie zarządzania finansami, tj. oszczędzanie i inwestowanie środków niż ich natychmiastowe wydawanie: „*nasze oszczędności są (...) w ziemi i w nieruchomościach. (...) Nie mamy zasobów gotówkowych, które by leżały na koncie, bo to jest nieoptyczne*” [R_2_3_D].

Relacje obu pokoleń wskazują na podobny, choć różnie uzasadniany sposób zarządzania finansami, który można określić jako balans między oszczędnością

a rozrzutnością. Międzypokoleniowe różnice diagnozują w motywach dotyczących akumulacji środków finansowych. Starsze pokolenie angażuje się w utrzymanie osiągniętego rodzinnego statusu w następnym pokoleniu: „*ja bym materialny to mam zapewniony. Jeszcze każde dziecko dostanie*” [S_2_3_R]. Strategie utrzymania stabilności statusowej sukcesorów wybrzmiewają u każdego z reprezentantów starszej generacji. Dziedzice klasy średniej z kolei nieprzesadnie wydawanie motywują zachowaniami proekologicznymi. Zgodnie z tym trendem, tam gdzie to możliwe, ograniczają konsumpcję i zbędne wydatki. Preferują zakupy odzieży używanej, dostęp do treści i usług w miejsce posiadania rzeczy („*bardzo często (...) zamiast kupić książkę kupię webinar i słucham dwugodzinnego wykładu*” [L_2_1_D], „*marnujemy mnóstwo niepotrzebnie zasobów mając za dużo rzeczy*” [I_2_1_W]).

Wewnątrzrodzinnie zgodne jest pojmowanie luksusu rozumianego jako swoboda dokonywania wydatków, którą *middle class* ceni w sposób szczególny. Dominującą orientacją konsumpcyjną podzielaną przez obie generacje jest „codzienny luksus z umiarem”. Polega ona na unikaniu skrajnych zachowań ekonomicznych, tj. zakupów ekstremalnie luksusowych dóbr z jednej strony, a kredytów i pożyczek z drugiej: „*luksus to się bardziej kojarzy z kupowaniem w domu handlowym „Vitkac”. (...) A myśmy do tego nie aspirowali, (...) myślę, że mamy taki nie utracjuszowski, ale także niezbyt oszczędny tryb życia*” [S_2_1_R]. Oszczędny i racjonalny epikureizm klasy średniej podlega dziedziczeniu, przy wykorzystaniu mechanizmów: niezamierzonego u rodziców i nawykowego u następców. Przekaz dotyczący stylu zarządzania pieniędzmi wynika z osobistych doświadczeń starszego pokolenia i nie podlega urefleksyjnieniu. Z kolei u młodych zarządzanie finansami ulega nawykowym imitacjom: „*wyniosłem z domu taki stosunek (...), że pieniądze są głównie do tego, żeby żyć. Więc jakby nie biczują się (...), wydają bez wyrzutów sumienia. (...) Ale nigdy się nie zapożyczałem*” [S_2_1_D]. Młoda polska klasa średnia, wzorem rodziców, aspiruje do uzyskania niezależności i stabilności finansowej. Wykazuje bezpieczne zachowania ekonomiczne, w czym również imituje starszą generację.

Podsumowanie

W artykule podjęłam problem międzygeneracyjnego dziedziczenia stylów życia, który wpisuje się w globalną dyskusję naukową na temat procesów kulturowych zachodzących w środkowych warstwach struktury społecznej (van Eijck, Mommaas 2004; Jarness 2017; Kallunki 2022). Moim zamiarem było zdiagnozowanie, czy współcześnie klasa średnia dziedziczy swoistą kulturową odrębność w kolejnych pokoleniach. Tego rodzaju reprodukcja mogłaby być wskaźnikiem krystalizacji *middle class* w Polsce. W tym celu analizie

i interpretacji poddałam mechanizmy transmisji stylu życia w kilku wybranych obszarach: stylów wychowawczych, aspiracji edukacyjnych i zawodowych, stosunku do własności i stylów zamieszkiwania, stylu zarządzania pieniędzmi. Wnioskowanie o kulturowych przekazach międzygeneracyjnych możliwe było poprzez wykorzystanie trzech procedur metodologicznych: 1) reanalizy treści „starych” transkrypcji, 2) rewizyty badawcze do „starych” rozmówców oraz 3) wywiady z ich dziećmi.

Wykazałam, że w analizowanych sferach dochodzi do dziedziczenia stylu życia rodziców, wskazałam także na mechanizmy dziedziczenia, porządkujące obserwowaną transmisję. Uwzględniając propozycje Mohra i DiMaggio (1995) oraz Notten i Kraaykampa (2009), zaproponowałam następujące mechanizmy dziedziczenia: 1) celowy, 2) niezamierzony, 3) naśladowczy, 4) nawykowy. Dwa pierwsze przypisuję nadawcom kulturowych „komunikatów”, tj. rodzicom, dwa następne to mechanizmy ich odbioru przez dziedziców. Przenoszenie kulturowej charakterystyki klasy średniej zachodzi w mojej ocenie na skali od refleksyjności (Giddens 2002) do nawyku (Bourdieu 2008) i jest emanacją stopnia intencjonalności wpływu rodzicielskiego na dzieci i – odpowiednio – wyrazem zamiaru skorzystania następców ze wsparcia przodków.

Style wychowawcze klasy średniej bazują na trzech „cnotach”: wolności do decydowania, świadomości konsekwencji działań, poczuciu odpowiedzialności. Starsze pokolenie dalekie jest od dyrektywnych nakazów i zakazów, z kolei młoda *middle class* chętnie korzysta z zachęt czy sugestii rodzicielskich, jako „zaprojektowanych” i refleksyjnych interwencji. W obszarze kształtowania trajektorii edukacyjnych i zawodowych oddziaływanie starszego pokolenia na młodsze jest – w optyce tego pierwszego – celowe i przebiega na skali od motywowania do wprost formułowanych wymagań. Symptomatyczne jednak jest maskowanie celowości wpływu rodzicielskiego z uwagi na – spójne z wpajaniem dzieciom wartościami – wzmacnianie ich podmiotowej sprawczości w duchu poszanowania autonomii dziecka (Zawadzka 2023).

Naśladownictwo, będące refleksyjnym mechanizmem przejęcia przez następców stosunku do pracy, uzasadnia współdzieloną międzypokoleniowo postawę względem obowiązku: praca powinna być źródłem przyjemności i satysfakcji, jej funkcją jest zapewnianie środków i przestrzeni do realizacji celów identyfikowanych głównie poza nią. Mimetyzm dziedziców w orientacji na sferę zawodową polega na upodobaniu pracy kreatywnej i wymagającej rozwoju oraz alternatywnego rozumienia sukcesu, tj. niezwiązanego głównie z działalnością zarobkową.

Analiza stosunku do własności ujawnia dążenia do wyposażenia dziedziców w mieszkania „na własność”, co stanowi w pełni refleksyjną misję starszego pokolenia, mającą na celu ochronę następców przed degradacją materialną. Refleksyjne u dziedziców naśladownictwo stylu zamieszkiwania przodków

prezentuje podobną funkcję: ochronę dziedzictwa rodzinnego, a jeśli nie jest się spadkobiercą, stylizacje wewnątrzarskie je imitujące. Klasowe zakorzenienie to motyw przewodni gustu mieszkaniowego, jego podkreślanie jest zamierzone i społecznie użyteczne: służy klasowej dystynkcji.

W stylu zarządzania pieniędzmi dwóch pokoleń klasy średniej rozpoznaje mechanizmy „habitualne”: niezamierzony u rodziców i nawykowy u następców. Brak tu śladów wpływów socjalizacyjnych rodziców, a dysponowanie zasobami ekonomicznymi polega na stosowaniu nieintencjonalnych strategii „nieprzesadnej” konsumpcji wśród obu pokoleń. Podobny, choć pokoleniowo różnie uzasadniany, styl zarządzania pieniędzmi cechuje balans pomiędzy oszczędnością a rozrzutnością. Jest on efektem uwspólnionego pojmowania luksusu jako swobody dokonywania wydatków, lecz „z umiarem”.

Dyskusja

Zaproponowane typy mechanizmów służyły wydobyciu wzorów transmisji, przy czym większość z analizowanych obszarów reprezentowała ich refleksyjny „biegun”. Celowość i naśladownictwo, jako intencjonalne transfery stylu życia, są dominującymi wzorcami w obszarach wychowania, rodzinie realizowanych strategii edukacyjnych i zawodowych czy posiadania i urządzania mieszkań. Jedynie w obszarze zarządzania finansami identyfikuję mechanizmy habitualne. Celowość przekazu „cnót” wychowawczych oraz postaw względem edukacji i pracy stanowią przesłanki, by uznawać te sfery za podlegające przemocy symbolicznej i władzy paternalizmu, dopuszczających arbitralną ingerencję w życie rodziców, mimo deklaracji o wychowywaniu dzieci do wolności podejmowania decyzji.

Niezależnie od typu mechanizmu, i stopnia jego intencjonalności, wykazałam istnienie międzypokoleniowej transmisji oraz ciągłość rodzinie przekazywanych zasad realizacji stylów życia. „Stara” klasa średnia, tj. pierwsze z badanych pokoleń, „cementuje” swoją i swych następców pozycję społeczną poprzez wkładanie olbrzymiego wysiłku w to, aby ich dzieci miały w życiu co najmniej tak dobrze, jak oni sami, wspiera „w zdobyciu przede wszystkim wykształcenia, zawodu, pozycji społecznej, standardu materialnego” (Tarkowska 1992: 95), podejmując zamierzone ingerencje w praktyki codzienności. W analizowanych sferach identyfikuję intencje do wyposażania rodziców w ustalone dyspozycje czy kompetencje oraz określone względem nich oczekiwania. Sprawując „nadzór” nad codziennością dzieci, rodzice klasy średniej socjalizują na poziomie praktyk kulturowych do awansu społecznego, projektują i promują ich przyszłe i oczekiwane powodzenie życiowe.

Występowanie mechanizmów nawykowych i refleksyjnych wskazuje na to, że style życia nie podlegają jedynie „zakulisowym” działaniom habitusu, ani

nie wynikają wyłącznie z urefleksyjnionych impulsów. Dyskutowany problem inkorporuje ważne ustalenia zachodniej socjologii i wykracza poza kontekst polskiej klasy średniej. Wpisuje się w trwającą od dawna próbę hybrydyzacji podejścia opartego na koncepcji habitusu i refleksyjnego kreowania jednostkowych tożsamości (Adams 2006). W mojej ocenie Giddensowski woluntaryzm refleksyjności przeplata się ze społecznym determinizmem habitusu Bourdieu właśnie w codzienności i regułach jej organizacji.

Z uwagi na to, że klasa średnia jest heterogeniczna w sposobach realizacji stylów życia, identyfikowane mechanizmy należy traktować jako model interpretacyjny. To, co w jednej rodzinie stanowi przedmiot transmisji świadomej, w innej jest rutynowo odtwarzanym schematem, lecz stwierdzony w danych wysiłek podejmowany przez rodziców w celu formatowania przekazu stylożyciowego ma istotne konsekwencje dla trwałości tego wycinka struktury społecznej. Dziedzictwo kulturowe zapewnia polskiej *middle class* poczucie tożsamości i ciągłości.

Zaprezentowane analizy dotyczą efektów pracy socjalizacyjnej obserwowanej na płaszczyznach stylów życia, która stabilizuje tę warstwę hierarchii społecznej. Palska 20 lat wcześniej zauważyła, że „zarysował się dość wyrazisty podział na tych, którym pomagano projektować przyszłość (*family-made man*) i na tych, którzy sami ją projektowali i ten projekt samodzielnie realizowali (*self-made man*)” (2002: 104). Śledzone obecnie biografie drugiego pokolenia polskiej *middle class* w znacznej mierze są zaprojektowane przez rodziców, co więcej – młoda klasa średnia reprodukuje położenie społeczne poprzedniego pokolenia. Awans w przyszłości umożliwiają wyraźne akumulacje kulturowego i ekonomicznego kapitału rodzinnego i międzypokoleniowo współdzielone aspiracje. Polska klasa średnia drugiej generacji sprawia wrażenie okrzepłej i gotowej do „marszu po więcej”. Czy następcy *middle class* osiągną w przyszłości więcej niż ich rówieśnicy z innych warstw struktury społecznej? Czy dziedzice klasy średniej będą reprodukować schematy wychowawcze i w szerszym rozumieniu „stylożyciowe”? Leżąca u podstaw moich ustaleń zachęta Palskiej, tj. „powtórzenie – choćby na mniejszą skalę – badań nad stylami życia wydaje się socjologicznym obowiązkiem” (Palska 1999: 54) wciąż pozostaje aktualna.

Bibliografia

- Adams, Matthew. 2006. Hybridizing Habitus and Reflexivity: Towards an Understanding of Contemporary Identity? *Sociology*, 40, 3: 511–28.
- Ball, Stephen J. 2003. *Class strategies and the education market. The middle class and Social advantage*. London: Routledge.

- Bandelj, Nina, Michelle Spiegel. 2023. Pricing the Priceless Child 2.0: Children as Human Capital Investment. *Theory and Society*, 52, 5: 805–30.
- Bauman, Zygmunt. 2006. *Płynna nowoczesność*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens, Scott Lash. 2009. *Modernizacja refleksyjna: polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*. Przekład Jacek Konieczny. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Beck, Ulrich. 2004. *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Przekład Stanisław Cieśla. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Berger, Peter, Thomas Luckmann. 2010. *Spoleczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*. Przekład Józef Niżnik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bogunia-Borowska, Małgorzata. 2015. Obraz nowej klasy średniej w telewizyjnych programach kulinarnych. *Studia Socjologiczne*, 1, 216: 119–48.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 2005. *Dystynkcja: społeczna krytyka władzy sądzienia*. Przekład Piotr Biłos. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bourdieu, Pierre. 2008. *Zmysł praktyczny*. Przekład Maciej Falski. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Burawoy, Michael. 2003. Revisits: An Outline of a Theory of Reflexive Ethnography. *American Sociological Review*, 68, 5: 645–79.
- Caplow, Theodore, Bruce A. Chadwick. 1979. Inequality and Life-Styles in Middletown, 1920-1978. *Social Science Quarterly*, 60, 3: 364–86.
- Cebula, Michał. 2018a. Wszechstronność upodobań kulinarnych. O dystynktywnych i komunikacyjnych właściwościach jedzenia. *Forum Socjologiczne*, 9: 131–50.
- Cebula, Michał. 2018b. Społeczne uwarunkowania odbioru sztuki. Pomiędzy dyspozycją estetyczną a pluralizmem nastawień. *Studia Socjologiczne*, 2, 229: 115–45.
- Cebula, Michał. 2019. Beyond Social Class and Status. The Network Embeddedness of Music Consumption. *Przegląd Socjologiczny*, 2, 68: 81–105.
- Cebula, Michał, Aleksandra Perchla-Włosik. 2014. Młodzi konsumenci wobec wyzwań współczesnej konsumpcji w perspektywie rynku mody i teorii socjokulturowych. *Handel Wewnętrzny*, 4, 351: 43–54.
- Clark, Terry Nichols, Seymour Martin Lipset. 1991. Are Social Classes Dying? *International Sociology*, 6, 4: 397–410.
- Cockerham, William C. 2013. Bourdieu and an Update of Health Lifestyle Theory. In: William C. Cockerham, eds. *Medical Sociology on the Move: New Directions in Theory*. Dordrecht: Springer Netherlands, 127–54.
- De Graaf, Nan-Dirk, Paul de Graaf. 1988. Family background, postmaterialism and life style. *Netherlands Journal of Social Sciences*, 24: 50–64.
- Domański, Henryk. 2002. *Polska klasa średnia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
- Domański, Henryk. 2007. *Struktura społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Domański, Henryk. 2015. Otwartość struktury społecznej: teoria i wyniki analiz. *Nauka*, 2: 25–50.
- Domański, Henryk, Bogdan W. Mach, Dariusz Przybysz. 2019. Otwartość polskiej struktury społecznej: 1982–2016. *Studia Socjologiczne*, 1, 232: 25–63.
- Domański, Henryk, Dariusz Przybysz, Katarzyna M. Wyrzykowska, Kinga Zawadzka. 2021. *Dystynkcje muzyczne. Stratyfikacja muzyczna i gusty muzyczne Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Domański, Henryk, Dariusz Przybysz, Katarzyna M. Wyrzykowska, Kinga Zawadzka. 2022. Praktyki wychowawcze a transmisja wzorów kulturowych w rodzinie. *Kultura i Społeczeństwo*, 66, 1: 123–48.
- Domański, Henryk, Dariusz Przybysz, Katarzyna M. Wyrzykowska, Kinga Zawadzka. 2023. Seriale telewizyjne a dystanse klasowe w Polsce. *Studia Socjologiczne*, 1, 248: 115–43.
- Domański, Henryk, Dariusz Przybysz, Katarzyna Wyrzykowska, Kinga Zawadzka. 2020. The Homology of Musical Tastes in Poland. *Studia Socjologiczne*, 4, 239: 183–211.
- Domański, Henryk, Karpiński Zbigniew, Dariusz Przybysz, Justyna Straczuk. 2015. *Wzory jedzenia a struktura społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Eijck, Koen van, Bertine Bargeman. 2004. The Changing Impact of Social Background on Lifestyle: ‘Culturalization’ Instead of Individualization? *Poetics*, 32, 6: 447–69.
- Eijck, Koen van, Hans Mommaas. 2004. Leisure, Lifestyle, and the New Middle Class. *Leisure Sciences*, 26, 4: 373–92.
- Featherstone, Mike. 1987. Lifestyle and Consumer Culture. *Theory, Culture & Society*, 4, 1: 55–70.
- Featherstone, Mike. 1991. *Consumer culture and postmodernism*. London: SAGE.
- Florida, Richard. 2010. *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*. Przekład Tomasz Krzyżanowski, Michał Penkala. Warszawa: NCK.
- Giddens, Anthony. 2002. *Nowoczesność i tożsamość: Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Przekład Alina Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Graaf, Nan Dirk De, Paul De Graaf. 1988. Family Background, Postmaterialism and Life Style. *Netherlands Journal of Social Sciences*, 24: 50–64.
- Jarness, Vegard. 2017. Cultural vs Economic Capital: Symbolic Boundaries within the Middle Class. *Sociology*, 51, 2: 357–73.
- Kallunki, Jarmo, Semi Purhonen. 2017. Intergenerational Transmission of Cultural Capital in Finland. *Finnish Journal of Social Research*, 10, 1: 101–11.
- Kallunki, Jarmo. 2022. Social and Cultural Mobility: Rising to the Middle Class and Cultural Practices in Contemporary Finland. *European Sociological Review*, XX: 1–17.
- Katz-Gerro, Tally, Sharon Raz, Meir Yaish. 2007. Class, Status, and the Intergenerational Transmission of Musical Tastes in Israel. *Poetics*, 35, 2–3: 152–67.

- Kraaykamp, Gerbert. 2001. Parents, Personality and Media Preferences. *Communications*, 26: 15–38.
- Kraaykamp, Gerbert. 2003. Literary Socialization and Reading Preferences. Effects of Parents, the Library, and the School. *Poetics*, 31, 3–4: 235–57.
- Kraaykamp, Gerbert, Paul Nieuwbeerta. 2000. Parental Background and Lifestyle Differentiation in Eastern Europe: Social, Political, and Cultural Intergenerational Transmission in Five Former Socialist Societies. *Social Science Research*, 29, 1: 92–122.
- Lahire, Bernard. 2008. The Individual and the Mixing of Genres: Cultural Dissonance and Self-Distinction. *Poetics*, 36, 2: 166–88.
- Lareau, Annette. 2002. Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black Families and White Families. *American Sociological Review*, 67, 5: 747–76.
- Lareau, Annette. 2003. *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Leguina, Adrian, Irmak Karademir-Hazir, Francisco Azpitarte. 2022. Exploring Patterns of Children’s Cultural Participation: Parental Cultural Capitals and Their Transmission. *Consumption and Society*, 1, 1: 170–96.
- Lenartowicz, Michał. 2023. *Sport nasz powszedni. Praktyki konsumpcji sportowej Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Łukasiuk, Magdalena, Marcin Jewdokimow. 2014. *Socjologia zamieszkiwania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Lynd, Robert Staughton, Helen Merrell Lynd. 1929. *Middletown: A Study in Modern American Culture*. New York: Harcourt, Brace.
- Marrese, Tiana, Itay Greenspan, Tally Katz-Gerro, Femida Handy. 2024. Intergenerational Transmission of Pro-Environmental Behaviors: Do Grandparents’ Environmental Behaviors Influence Grandchildren? *Sociological Spectrum*, 44, 1: 1–15.
- Matuchniak-Krasuska, Anna. 2015. Koncepcja habitusu u Pierre’a Bourdieu. *Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris*, 31, 4: 77–111.
- Mead, Margaret. 2000. *Kultura i tożsamość: studium dystansu międzypokoleniowego*. Przekład Jacek Hołowka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mohr, John, Paul DiMaggio. 1996. The Intergenerational Transmission of Cultural Capital. In: M. Wallace. ed. *Research in Social Stratification and Mobility*. JAI Press, 167–199.
- Mokrzycki, Edmund. 1994. Nowa klasa średnia? *Studia Socjologiczne*, 1, 132: 37–52.
- Mroczkowska, Dorota. 2020. *Zrozumieć czas wolny. Przeobrażenia, tożsamość, doświadczenie*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Nagel, Ineke. 2009. Cultural Participation between the Ages of 14 and 24: Intergenerational Transmission or Cultural Mobility. *European Sociological Review*, 26, 5: 541–56.
- Nagel, Ineke, Harry B.G. Ganzeboom. 2002. Participation in Legitimate Culture: Family and School Effects from Adolescence to Adulthood. *Netherlands Journal of Social Sciences*, 38, 2: 102–20.
- Nagel, Ineke, Yannick Lemel. 2019. The Effects of Parents’ Lifestyle on Their Children’s Status Attainment and Lifestyle in the Netherlands. *Poetics* 74 (June).

- Notten, Natascha, Gerbert Kraaykamp, Ruben P. Konig. 2012. Family Media Matters: Unraveling the Intergenerational Transmission of Reading and Television Tastes. *Sociological Perspectives*, 55, 4: 683–706.
- Notten, Natascha, Gerbert Kraaykamp. 2009. Parents and the Media. A Study of Social Differentiation in Parental Media Socialization. *Poetics*, 37, 4: 185–200.
- Olcoń-Kubicka, Marta. 2020. Pursuit of Fairness in Household Financial Arrangements among Young Middle-Class Couples in Poland. *Journal of Consumer Culture*, 20, 2: 156–74.
- Pakulski, Jan, Malcolm Waters. 1996. *The Death of Class*. London: SAGE Publications.
- Palska, Hanna. 1999. Styl życia. Stan badań i nowe potrzeby badawcze. W: D. Gawin, red. *Homo Eligens. Społeczeństwo świadomego wyboru. Księga Jubileuszowa ku czci Andrzeja Sicińskiego*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Palska, Hanna. 2002. *Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce końca lat dziewięćdziesiątych*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Petev, Ivaylo D. 2013. The Association of Social Class and Lifestyles: Persistence in American Sociability, 1974 to 2010. *American Sociological Review*, 78, 4: 633–61.
- Rosenlund, Lennart. 2019. The Persistence of Inequalities in an Era of Rapid Social Change. Comparisons in Time of Social Spaces in Norway. *Poetics*, 74: Art. 101323.
- Sadura, Przemysław. 2015. Przemiany stylu edukacyjnego klasy ludowej w Polsce. *Edukacja*, 4: 33–50.
- Schmooler, Gustaw. 1897. *War verstehen wir unter dem Mittelstand?* Gottingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Siciński, Andrzej, red. 1980. *Problemy teoretyczne i metodologiczne badań stylu życia*. Warszawa: IFiS PAN.
- Siciński, Andrzej, red. 1988. *Styl życia w miastach polskich (u progu kryzysu)*. Wrocław: Ossolineum.
- Siciński, Andrzej. 1976. *Styl życia: koncepcje, propozycje*. Warszawa: PWN.
- Siciński, Andrzej. 1978. *Styl życia: przemiany we współczesnej Polsce*. Warszawa: PWN.
- Siciński, Andrzej. 2002. *Styl życia, kultura, wybór: szkice*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Stebbins, Robert A. 1982. Serious Leisure: A Conceptual Statement. *The Pacific Sociological Review*, 25, 2: 251–272.
- Stebbins, Robert A. 2011. *The Idea of Leisure. First Principles*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Straczuk, Justyna. 2022. Kwestia smaku. O klasowym wymiarze upodobań kulinarnych, alternatywnych systemach wartości i legitymizacji nierówności społecznych. *Studia Socjologiczne*, 2, 245: 33–57.
- Sullivan, Alice. 2011. The Intergenerational Transmission of Lifestyles. *Zeitschrift Für Soziologie Und Sozialpsychologie*, 50, 1: 196–222.
- Szafraniec, Krystyna. 2022. *Pokolenie i polskie zmiany. 45 lat badań wzdłuż czasu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tarkowska, Elżbieta. 1992. *Czas w życiu Polaków. Wyniki badań, hipotezy, impresje*. Warszawa: IFiS PAN.

- Tarkowska, Elżbieta. 2000. *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*. Warszawa: Typografia.
- Veal, Anthony J. 2001. Leisure, Culture and Lifestyle. *Loisir et Societe/ Society and Leisure*, 24, 2: 359–76.
- Veal, Anthony J. 2017. The Serious Leisure Perspective and the Experience of Leisure. *Leisure Sciences*, 39, 3: 205–223.
- Veblen, Thorstein. 2008. *Teoria klasy próżniaczej*. Przekład Janina Frentzel-Zagórska. Warszawa: Muza.
- Weber, Max. 2002. *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*. Przekład Dorota Lachowska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Weingartner, Sebastian, Jörg Rössel. 2019. Changing Dimensions of Cultural Consumption? The Space of Lifestyles in Switzerland from 1976 to 2013. *Poetics*, 74.
- Wyrzykowska, Katarzyna M. 2017. *Muzyka, młodzież i styl życia. O uczestnictwie w kulturze muzycznej warszawskiej młodzieży*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne.
- Zawadzka, Kinga. 2023. *Roczniki siedemdziesiąte. Styl życia i wartości inteligencji średniego pokolenia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zelizer, Viviana A. 1994. *The Social Meaning of Money*. New York: Basic Books.
- Zelizer, Viviana A. 1985. *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. Princeton University Press.
- Zelizer, Viviana A. 2010. *Economic Lives: How Culture Shapes the Economy*. Princeton University Press.

